

Конкурс на здобуття премії імені Неллі Іванової-Георгієвської

У 2016 році Наукове товариство «Одеська гуманітарна традиція», Культурна асоціація «Новий Акрополь» за підтримки Українського філософського фонду провели перший конкурс на здобуття премії імені Неллі Іванової-Георгієвської для молодих дослідників за краще наукове дослідження за напрямками: феноменологія, герменевтика, філософія сміху, філософія танцю.

Неллі Іванова-Георгієвська (1956–2014) — український філософ, викладачка філософського факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, головний редактор журналу «Докса», член правління наукового товариства «Одеська гуманітарна традиція», координатор Одеського центру з наукових досліджень сміху та сміхової культури, засновник Центру наукового дослідження танцювального мистецтва імені Ігоря Чернишова. Царини її наукових інтересів — феноменологія, герменевтика, філософія танцю. 2012 року Неллі Іванова-Георгієвська отримала відзнаку Українського філософського фонду як «взірець глибоко компетентного, чесного і відданого справі викладача, що справив непересічний багаторічний інтелектуальний та моральний вплив на студентську молодь».

У цьому числі «Філософської думки» ми публікуємо статті лауреата конкурсу Андрія Вахтеля і номінантів конкурсу Анастасії Зіневич та Максима Коцюби.

ЩОДО ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРИРОДНИЧОЇ НАУКИ

Замість вступу

Доцільність перегляду феноменології природничої науки можна обґрунтувати подвійно:

1. Поширена спроба розв'язання проблеми «прогалини в поясненні» (explanatory gap) ґрунтована на пошуку адекватної стратегії натуралізації ментального [Roy, Petitot, Paschoud, Varela, 1999, p. 1–24, 63–72]. Із цим пов'язана проблема перегляду і визначення поняття натуралізму і натуралізації взагалі. З одного боку, універсальний характер проекту натуралізації вимагає критичного перегляду всіх фундаментальних онтологічних сфер і особливо — враховуючи тенденцію до визнання тісного взаємозв'язку між фізикою природного процесу і «феноменологією» спостереження у сучасних природничих науках — феноменологічної. Це спричиняє, зокрема, виправданий інтерес до аналізу феноменологічного шару природничого дослідження. З іншого боку, найбільш поширена форма натуралізації ментального полягає в редукції останнього до рівня фізичної природи, яка, за виразом Томаса Нейгела, ґрунтується на припущенні про філософськи неproblemатичний характер фізики [Nagel, 2012: p. 82]. Феноменологічний аналіз фізичної теорії здатний у своєрідний спосіб піддати сумніву це припущення, як ми покажемо нижче.

2. Виникнення низки новітніх пропозицій щодо натуралізації феноменології Гусерля [Gallagher, Zahavi, 2008: p. 28–40] передбачає огляд того, що було дотепер зроблено у зворотному напрямі, а саме у сфері обґрунтування феноменологією природничих наук.

У контексті розгляду феноменології природничих наук слід згадати другий і третій томи «Ідей щодо чистої феноменології і феноменологічної філософії» [Husserl, 1952; Husserl, 1986], де Гусерль здійснює дуже амбітну й ретельну спробу закладення феноменологічного фундаменту наук. Першу частину «Ідей II» присвячено проблемі конституювання матеріальної природи (див. другий параграф цієї статті). Наприкінці ж третього тому «Ідей» Гусерль коротко розкриває свій метод феноменологічного прояснення понять і положень науки (див. перший параграф цієї статті). Видатна спроба застосування цього методу належить Оскарові Бекеру; її оприлюднено у праці «Внески у феноменологічне обґрунтування геометрії та її фізичних застосувань» [Beker, 1923], і її ми також розглянемо нижче (див. третій параграф цієї статті).

1. Гусерлевий метод прояснення наукових понять і положень

Четвертий розділ «Ідей III» присвячено розкриттю феноменологічного методу прояснення наукового знання, у ньому Гусерль пише:

«Чим вище здійснюється наука, чим багатшою стає її „методика“, тим більше головна її робота переноситься в символічну сферу мислення, поняття, первинно зорієнтовані згідно з інтуїцією, використовують суто символічно, як камінці для обчислення (*Rechensteine*)¹, за допомоги яких працюють у стилі підготовлених, за суттю символічних методів, не звертаючись знову до споглядання... те, що було відносно явним (*einsichtig*) на нижчому рівні, на вищому рівні стає знову символізованим і позбавляється явності (*Einsichtigkeit*) (як зайвого розумового навантаження), і таким чином науки стають такими, якими ми їх знаємо, а саме фабриками дуже цінних і практично корисних положень, у яких працюють працівники та винахідливі техніки, з яких практики можуть творити без внутрішнього розуміння, у найкращому випадку схоплюючи технічну раціональність» [Husserl, 1986: S. 97].

На підставі цього Гусерль доходить висновку: «Усі науки щодо змісту їхніх положень і понять підлягають очевидній потребі в обґрунтуванні» [Husserl, 1986: S. 96].

Потреба в проясненні наукового знання впливає зі специфіки свідомості як складного комплексу інтенційних переживань. Інтенційність означає задумування (*vermeinen*) предмета у певному *Як*. Це задумування передбачає пасивно сконституйоване імпліцитне тло. Сутнісний момент свідомості Гусерль вбачає у постійному «думанні-поза-себе» (*Über-sich-hinaus-meinen*) [Husserl, 1973a: S. 84]. І тоді свідомість у своїй спрямованості на предмет, як

¹ Це відсилання до етимологічних коренів німецького слова «*Kalkül*», якому відповідає англійське «*calculus*» та українське «калькулювання, обчислення». За часів античності обчислення проводили за допомогою камінців гравію (лат. «*calculus*» є зменшувальним від «*calx*», що означає «камінь вапняку»).

влучно зазначає Левінас, «схоплює не сенс об'єкта, але абстракцію в немислечому непорозумінні... [вона] є також незнанням і забуттям сенсу об'єкта; адже вона забуває все, що інтенція містить лише імпліцитно і що свідомість бачить, без того, щоби бачити» [Lévinas, 1967: p. 129]. Теоретична настанова і відповідні теоретичні акти не є винятком у цьому сенсі. Це особливо дається взнаки в тій обставині, що будь-який теоретичний акт мислення можливий за рахунок пасивно сконституційованих (як наслідку активного конституювання в минулому) «передданостей» (*Vorgegebenheiten*) [Husserl, 1952: S. 4–11].

Відтак попереднє донаукове прояснення положень і понять науки є бажаним. Але як саме має здійснюватися феноменологічне прояснення такого кшталту? У широкому сенсі зміст науково досліджуваного предмета включає в себе широкий горизонт «передданостей»: імпліцитні гіпотези парадигми, вплив наукових авторитетів, структура наукового товариства, культурний та історичний бекграунд науковця тощо [Kuhn, 1996: p. 10–15, 23–25, 43–51; Kuhn, 1977: p. 325, 329–330, 334]. Чи є завданням феноменолога тематизувати всі конкретні упередження дослідника (завдання, цілковите виконання якого, зрештою, виявляється неможливим, якщо дослухатися до Квайна [Quine, 1951: p. 39–40])? Такий підхід мав би радше спеціально-гуманітарний характер і стосувався би розмаїття історичних, соціальних та біографічних аспектів — усе це належить до компетенції наук про дух у Гусерлеву розумінні, які, щоправда, мають бути також фундованими феноменологічно. На думку Гусерля, останні не потребують трансцендентальної редукції і мають проводити свої дослідження на рівні феноменологічної психології [Husserl, 2013: S. 726]. Феноменології ж у первинному і властивому сенсі, а саме у сенсі трансцендентальної феноменології, ідеться радше про тематизацію імпліцитного змісту найзагальніших і найфундаментальніших понять та положень науки, неточностей і багатозначностей, що містяться в них. Лише на підставі такого трансцендентального аналізу феноменологічний метод прояснення може просуватися далі до більш спеціальних понять і положень. Своєрідним при цьому є також те, що ці сутнісні аналізи належить здійснювати на ґрунті свідомого досвіду, конкретніше, в термінах структури справжніх (*reell*) та інтенційних змістів свідомості. У цьому має полягати, відповідно, також мета феноменології природничого дослідження.

В «Ідеях III» Гусерль виокремлює три головні сфери, яких має стосуватися феноменологічне прояснення наукового знання: *формально-логічні поняття*, *регіональні поняття*, а також *матеріальні особливості* [Husserl, 1986: S. 99–102].

Прикладами логічно-формальних понять є «предмет», «властивість», «стан справ», «відношення», «кількість», а також «поняття взагалі», «речення взагалі». Вони є засадовими для будь-якої науки та є передумовою всіх регіональних понять та положень.

Регіональні поняття стосуються наукового регіону загалом (у сенсі, розкритому Гусерлем в «Ідеях I» [Husserl, 1976c: S. 23ff]). Прикладами є по-

няття речі, речевої властивості, речевого стосунку (для природничих наук взагалі), поняття психічного, психічних стосунків узагалі (для психологічних наук). Вони є поняттями для регіону наук взагалі і становлять підґрунтя особливо-матеріальних понять і положень конкретних наук цього регіону.

Матеріальні особливості регіональних понять, або просто особливі (особливо-матеріальні) поняття, стосуються змістовних виразів про конкретні стани справ, що їх висловлюють у рамках конкретної науки цього регіону. Приклади: вирази щодо модусів просторовості у геометрії, а також поняття тону, звуку, кольору, того чи того виду відчуття тощо [Husserl, 1986: S. 99–100].

Феноменологічне прояснення наукових понять має просуватися від найзагальніших до найконкретніших понять відповідно до логіки їхнього підпорядкування [Husserl, 1986: S. 100].

Гусерль також конкретно описує тут процедуру феноменологічного обґрунтування наукових понять, яка являє собою ще не до кінця розроблений метод вільної варіації у фантазії. Пояснення має починатися з набору конкретних наочних прикладів, екземплярів, що входять до змісту розглядуваного поняття. Але аналіз та асоціативне пов'язання їх має відбуватися не індуктивним (дискретним) шляхом, натомість належить аналізувати зміст поняття як його принципове значення: «що означає поняття „матеріальна річ“ і що це поняття принципово не може означати» [Husserl, 1986: S. 102] (аналогічно до опису екстремумів математичної функції). При цьому властиве значення слід фіксувати не конвенційно (скажімо, для простого полегшення комунікації в науковій спільноті), але відповідно до наочного перекривання екземплярів і чистого логічного мислення: «Таким чином проявляє себе значення слова, поняття як чинне; адже поняттю тепер відповідає сутність» [Husserl, 1986: S. 102]. Таке визначення методу, безумовно, не позбавляє феноменолога певних труднощів, пов'язаних із його застосуванням. Серед головних слід виокремити проблему принципового розрізнення «адекватної» і «неадекватної» даності, «чистого ейдосу» та «ейдетичної конструкції», а також щільно пов'язану з цим проблему «остаточності» ейдетичного аналізу [Husserl, 1976c: S. 141–145].

Щодо феноменології природничих наук прояснення має стосуватися, відповідно, таких формально-регіональних понять, як насамперед річ, речева властивість, речевий стосунок. Феноменологічне прояснення цих понять має розпочинатися із виокремлення речі як предмета наочного сприйняття та речі як конструкції:

«Безумовно, фізик і фізіолог здатні пояснити мій акт бачення за допомоги наукових понять і законів. Але тут я помічаю, що бачення редукують до фізико-фізіологічних процесів. Це більше не стосується *мого* бачення у світі, адже як суб'єкт, що бачить, я цілковито виключений. Я, суб'єкт бачення, ніколи не бачу промені світла та перевернуті зображення на сітківці. Адже це

радше елементи наукового пояснення бачення як фізичного процесу, ніж поняття для опису й аналізу мого бачення як частини мого життя у світі. У ньому я бачу речі, людей, події у світі, які впливають на мене, залучають і займають мене. Ба більше, просто як суб'єкт, що бачить, я вже бачу без жодного знання фізичних чи фізіологічних теорій бачення. І в моїх донаукових досвідах повсякденного життя немає жодного значення, чи знаю я щось про наукові теорії чуттєвого сприйняття чи ні» [Ströker, 1997: p. 174–175].

Відтак послідовний феноменологічний аналіз має розпочинатися з аналізу донаукової речі наочного споглядання, або речі навколишнього світу (*Umwelt*) і просуватися далі до аналізу символічно інтерпретованих речей та речевих стосунків природничих наук і аж до речі як математичної конструкції фізичної теорії.

До завдань феноменології природничого дослідження входить також експлікація історичних та етичних наслідків застосування й культивування методів природничої науки і природничого світогляду. Цими питаннями Гусерль ретельно займався, як відомо, у пізній період своєї творчості. Ці дослідження втілилися у блоці текстів, присвячених кризі європейських наук і європейського людства загалом. Критичні міркування Гусерля з цього приводу можна підсумувати як критику культу об'єктивістського методу конструювання світу, що призводить до забуття життєсвіту, або, формулюючи точніше, до забуття наочного світу природи (світу чуттєвого споглядання в його феноменологічній повноті) і корелятивного йому духовного світу через їхню *натуралістичну об'єктивізацію* [Husserl, 1976a: S. 48–56ff; Husserl, 1976b: S. 339–348]. Головним результатом Гусерлевого дослідження етичних імплікацій панівної ролі натуралістичного світогляду слід вважати феноменологічно сформульований висновок про те, що бути об'єктом теоретичної, практичної чи аксіологічної настанов означає не те ж саме, що бути суб'єктом цих настанов. Навіть об'єкт, зрозумілий шляхом поєднання наочних і символічно конструйованих властивостей, залишається об'єктом і як такий не здатний виразити як самий факт, так і специфіку корелятивного зв'язку в інтенційних переживаннях суб'єкта мотивацій. Етичним наслідком абсолютизації цієї процедури в європейській культурі є для Гусерля втрата телосу європейської цивілізації, що полягає в античній ідеї непрактичної філософської раціональності, а також ризик релятивізації ідеалів і цінностей взагалі через їхнє «відчуження» (*Entfremdung*) в об'єктивності «байдужої» природи.

2. Рівні конституювання матеріальної речі

Бекеровий феноменологічний аналіз підґрунтя класичної та некласичної фізики спирається значною мірою на термінологію Гусерлевих «Ідей II». Розвідки щодо конституції матеріальної речевості в останніх були можливі завдяки дослідженням, які Гусерль озвучив вже у літньому семестрі 1907 року в Гетингені (так звана *Dingvorlesung*). Ці лекції були присвячені проблемі феноменологічного конституювання просторової

речевості. На основі матеріалу цих лекцій було впорядковано й видано текст «Річ і простір» [Husserl, 1973b].

Розгляньмо феноменологічну структуру даності матеріальної речі, виокремивши кілька рівнів естетичних синтезів:

(1) Пасивні чуттєві синтези у часі свідомості (до яких належать первинні синтези чуттєво даного наочно і вторинні синтези ненаочно співданого, як-от видимий та невидимий боки речі, відповідно) [Husserl, 1952: S. 18–24; Becker, 1923: S. 437–439].

(2) Допросторові чуттєві поля [Husserl, 1973b: S. 323–324; Becker, 1923: S. 446–454].

(3) Речева схема або фантом [Husserl, 1973b: S. 341–343; Husserl, 1976c: S. 35–41; Becker, 1923: S. 500–501].

(4) Матеріальна річ як протяжна субстанційно-каузальна єдність [Husserl, 1952: S. 33–55 ff.; Husserl, 1973b: S. 343–346; Becker, 1923: S. 501–502]².

Проаналізуємо детальніше кожний із рівнів:

(1) *Перший рівень* стосується естетичних прасинтезів, які передують як зверненню до (*Erfassung*), так і простому усвідомленню (*Auffassen*) предмета. Будь-яке сприйняття має розпочинатися з подразнення, яке не є предметною свідомістю, інакше будь-яке сприйняття предмета нескінченно відсилало б до іншої предметної свідомості: «будь-яка просторово-речева об'єктивація веде зрештою назад до відчуття» [Husserl, 1952: S. 24].

(2) *Фантом* конститується через кінестетичне поєднання³ чуттєвих полів, серед яких два, а саме візуальне й тактильне, відіграють роль праполів: «Вони одні у властивому сенсі “заповнюють” форму простору (тоді як тони, теплові дані, запахи тощо мають значно менш визначений вид локалізації “у” просторовій схемі)» [Becker, 1923: S. 501].

(3) На виокремленому нами *третьому рівні* естетичних синтезів ідеться про речеву схему, або речевий фантом, який складається з трьох шарів: «часової

² Такий поділ не означає неможливості виокремлення проміжних конститутивних рівнів. Приміром, між рівнями (1) і (2) можна додати рівень «потіку свідомості», де конститується чуттєвий предмет у його конкретності, але ще не як «зовнішня», а як іманентна чуттєва даність певного виду (наприклад, тон у його конкретній часовій протяжності, як конкретна часова акустична даність, але не як «тон скрипки» чи «тон фортепіано»). На конститутивному рівні фантому також у строгому сенсі слід виокремлювати конституювання «орієнтованого» простору через синтезу чуттєвих полів (простору «в орієнтації до» мого тіла) та, насамкінець, конституювання нескінченного гомогенного простору як принципу індивідуалізації наочної матеріальної речі взагалі [Becker, 1923: S. 439–444, 454–459]. Я виокремлюю лише наведені чотири рівні естетичних синтезів, оскільки вони є достатніми для розкриття Бекероного феноменологічного аналізу, що його наведено нижче.

³ Феноменологічний аналіз демонструє, що будь-яке сприйняття має дві чуттєві складові: відчуття речевих властивостей у відгінках і кінестетичні відчуття власного тіла (власних органів сприйняття). Отже, живе тіло суб'єкта сприйняття відіграє сутнісну роль у конституюванні просторового світу [Husserl, 1952: S. 57–58].

схеми», «просторової схеми» та «чуттєвої повноти». Фантом принципово дається у відтинках: в обертанні, наприклад, просторова річ демонструє принцип прихованості своїх боків через свою неминучу орієнтованість щодо живого тіла суб'єкта. Фантомна даність передбачає певне правило чуттєвого сповнення (в обертанні річ має продемонструвати певну очікувану «глибину»).

(4) Речевий фантом, однак, не є річчю у властивому сенсі. Він є радше принципом індивідуації, явлення речі: «він охоплює чуттєво наочне речі»⁴ [Husserl, 1973b: S. 341–343]. Фантому бракує ще одного шару, який конститується через здобуття нових властивостей речі, а саме субстанційно-каузальних властивостей [Husserl, 1973b: S. 341–346; Husserl, 1976c: S. 350]. Цими властивостями є, наприклад, вага, сила (характер дії — *Wirken* і характер страждання — *Leiden*), схильність (*Disposition*), здатність (*Vermögen*) (еластичність, мобільність, в'язкість тощо). Шар субстанційно-каузальних властивостей є при цьому вторинним щодо речевого фантому: «Річ мала би, так би мовити, бути чимось, перш ніж вона могла мати здатність до чогось... Чуттєва річ у вужчому сенсі, фантом, чуттєва схема є носієм здатності, сили, каузальної властивості — у сенсі чистого перцептивного досвіду» [Husserl, 1973b: S. 343]. Усі субстанційно-каузальні властивості сприймаються непрямо, не у властиво чуттєвому сенсі, натомість є у своєрідному розумінні «співсприйнятими». Форма співсприйняття (*Mitwahrnehmung*) матеріальних якостей протистоїть, на думку Оскара Бекера, формі співсприйняття невидимого боку чуттєвої речі (до прикладу, зворотний бік будівлі). В останньому випадку «„прихованість“ можна скасувати, і тоді я бачу ту річ чи той бік речі безпосередньо» [Becker, 1923: S. 500]. Матеріальні властивості, на противагу цьому, є такими, що «вбачають» (*angesehen werden*) у чуттєвих якостях взагалі, останні і є тим, що «приховує». «Безпосередньо» чуттєво сприйняте із горизонтом співсприйнятого у першому значенні є чуттєвою річчю, або фантомом:

«„Матеріальна“ річ в ієрархії конституювання стоїть на щабель вище за фантом. Це означає, що вона конститує себе як єдність у множині фантомів, які пов'язані між собою в наочній континуальності відповідно до певного правила. Матеріальна річ розкриває себе як така лише у своїй дії та стражданні, у своїй взаємодії з іншими такими ж речами, коротко кажучи, у своїх каузальних відношеннях, які вона як одиниця має до сукупності одиничних предметів» [Becker, 1923: S. 501].

У феноменологічних дескрипціях матеріальної речі слід звернути увагу на те, що хоча матеріально-каузальні властивості й не є даними чуттєво-фантомно, вони все ж не є науковими конструкціями, результатами поняттєвої та категорійної синтези. Натомість каузальні якості дані наочно [Becker, 1923: S. 500]. При цьому каузальні стосунки між моїм живим тілом

⁴ Фантом є річчю у сенсі протяжної речі (*res extensa*), на противагу речі як матеріальній речі (*res materialis*), описуваній нижче.

і чуттєвою річчю не є довільними, вони конститууються завжди в межах типу, який відповідає «нормальному» ходу досвіду; нетипове розцінюється як «аномальне» відхилення, яке руйнує єдність природного досвіду і має походження у моїй психофізичній суб'єктивності [Husserl, 1952: S. 74–75].

3. Оскар Бекер і його феноменологічне дослідження фізичної теорії

Подальше феноменологічне обґрунтування природничої науки було доручено Гусерлем його учневі, Оскарові Бекеру. Важливим кроком у виконанні цього доручення була його докторська дисертація, написана під керівництвом Гусерля й опублікована 1923 року в «*Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*» [Becker, 1923], у якій Бекер феноменологічно аналізує теорії класичної та некласичної фізики⁵. Останню частину цієї праці присвячено аналізу Айнштайнової теорії відносності, яка на той момент щойно стала новою парадигмою у фізиці⁶. Дослідження Бекера здійснювалося за особистого сприяння Гусерля і значною мірою спиралося на термінологію «Ідей II» [Kockelmans & Kisiel, 1970: p. 118].

Фізичну теорію Бекер визначає як гіпотетико-дедуктивну систему. Засадовими для неї є кілька базових законів, що мають переважно гіпотетичний характер. Емпіричний матеріал, здобутий у процесі дослідження, інтерпретують у термінах цих законів. Особливість цієї інтерпретації, на думку Бекера, полягає в тому, що поруч із законами, які формулюють експліцитно, теорія містить низку імпліцитних апріорно-матеріальних тверджень, якими керується науковець: «Лише коли ми враховуємо ці базові гіпотези та ці неартикульовані положення, ми можемо формально-логічно вивести окремі поняття» [Becker, 1923: S. 537].

Завдання феноменолога як філософа науки Бекер вважає подвійним:

- (1) зробити явним зміст імпліцитних апріорно-матеріальних положень теорії;
- (2) обґрунтувати ці положення трансцендентально [Becker, 1923: S. 537].

⁵ Загалом праця Бекера присвячена аналізу та феноменологічному обґрунтуванню раціональної обробки континууму в геометрії, особливо через аналіз останніх (на той час) здобутків математичної теорії. Геометрію, на думку Бекера, слід вважати по праву аксіоматичним фундаментом всієї фізики через своєрідне місце її предмета на перетині формального і матеріального рівнів регіону: геометрія працює з предметами наочного споглядання, але робить це в абстрактний символічний спосіб [Becker, 1923: S. 388–391]. Так само як і праця Вайля, на яку Бекер спирається впродовж усього дослідження, Бекерові «Внески...» присвячені не природничим наукам взагалі, а лише аналізу застосування геометрії у фізиці, яку небезпідставно вважають «протошаром» природничого дослідження взагалі, до якого зазвичай редукують всі інші [Becker, 1923: S. 388; Weyl, 1949: p. v].

⁶ Загальну теорію відносності Айнштайн оприлюднив за сім років до цього, а саме 1916-го [Einstein, 1916], а три роки по тому, 29 травня 1919 року, були отримані емпіричні підтвердження цієї теорії: вимірювання відхилення променів світла поблизу Сонця.

Бекер уважно простежує історію фізики від Аристотелевої парадигми через класичну Ньютонову фізику до некласичної фізики Айнштейна, викриваючи у феноменологічному аналізі фундаментальні фізичні гіпотези, особливо імпліцитного характеру. Фізична теорія взагалі, пише Бекер, ґрунтована на фундаментальному розрізненні «суб'єктивних» та «інтерсуб'єктивних» якостей. У кінезисі фантому конститууються матеріальні якості речі (наприклад, в падінні речі на якусь поверхню впізнають вагу цієї речі), у ньому суб'єкт споглядає певне правило, яке задає межі «нормальності» існування речі для цього суб'єкта. Наступним кроком конституювання є комунікація з іншими суб'єктами, в результаті якої «нормальність» фантомного кінезису вивисується до рівня «інтерсуб'єктивної нормальності». Фантомні характеристики, які «варіюються від суб'єкта до суб'єкта, позначають як „суб'єктивні“, ті ж, що проявляють себе як ідентичні, константні, позначають як „інтерсуб'єктивні“» [Becker, 1923: S. 501]. «Інтерсуб'єктивність» природничого дослідження досягається, отже, шляхом залучення в дужки «ненормального суб'єкта та його правил» («„нормальність“ полягає насамперед у станах тіла» [Becker, 1923: S. 502]). Проте таке дослідження ще не відповідає раціональному ідеалу «об'єктивності» природничих наук, такому дослідженню ще бракує бажаної «точності», адже «не всі особливості фантомів можуть бути включеними до дефінітивного розмаїття (*definite Mannigfaltigkeit*) понять і законів⁷. Але лише конструйованість за допомоги раціонального алгоритму вможливила би чинні для всіх (не лише нормальних) суб'єктів судження про властивості та стани справ, пов'язаних із фантомами. Лише речення та алгоритми формальної логіки є необмежено інтерсуб'єктивно чинними» [Becker, 1923: S. 502].

Першою важливою відмінністю між класичною і некласичною фізикою є, на думку Бекера, те, що класична фізика досліджує свій предмет (матеріальну річ) шляхом свідомого «заміщення» «суб'єктивних» якостей (також «вторинних», або «чуттєвих» якостей, як-от колір, звук, тактильні якості), джерелом яких є психофізіологія людини, точними геометрично-кінематичними властивостями. Цей опис є каузальним і «відповідає передусім просторовим, часовим та кінематичним властивостям та відношенням» [Becker, 1923: S. 502], але він відрізняється від наочної конструйованої каузальності матеріальної речі чуттєвого сприйняття та просторово-часової кінематики фантому тим, що являє собою математичну конструкцію, точний математичний опис функціонального зв'язку між чуттєвими якостями і матеріальними впливами (*Wirkungen*) речі. Класичний фізичний опис відтак, стверджує Бекер, є математичною абстракцією від наочного фантомного світу: «... за своєю принциповою структурою [геометрично-кінематичні стани справ] виростають все ж із законів фантомного простору. Одну „видиму“

⁷ Фантоми є конституентами морфологічного, а не точного типу [Husserl, 1976с: S. 148–158; Becker, 1923: S. 398–402].

просторову фігуру підмінюють іншою як „дійсною“, яку, одначе, так само можна було б зробити наочною» [Becker, 1923: S. 503]. При цьому «простір для „матеріального“ наповнення є в тому ж самому сенсі *principium individuationis*, яким він є для чуттєвого наповнення фантому» [Becker, 1923: S. 503]. Звідси Бекер робить висновок: «як фантомний простір, так і простір матеріальної природи у розумінні класичної фізики є Евклідовим» [Becker, 1923: S. 503]⁸. Разом із тим, геометричні параметри Евклідового простору класичної фізики жодним чином не визначають матеріальні параметри речей — матеріальне значення просторового місця відсутнє, місце речі визначається лише як результат каузальної взаємодії з іншими речами (за винятком інерційного руху або спокою). Це означає, стверджує Бекер, що всі закони класичної фізики є каузальними законами, для класичної фізики структура світу є цілком випадковою і не існує жодних структурних законів природи.

Якщо узагальнити, класична фізика ґрунтована на понятті гомогенного Евклідового простору та каузальних законах. Річ класичної фізики є матеріально-каузальною річчю, але таким чином, що будь-яка «матеріальна подія може бути приведеною до споглядання у такий самий спосіб як фантомна подія, що відіграє роль її відображення» [Becker, 1923: S. 507]. Матеріальна річ класичної фізики є лише «образом „дійсних“ подій», образом, який «„ідеальний спостерігач“, здатний дивитися крізь усе, мав би перед очима як фантомну подію» [Becker, 1923: S. 549].

Внесок Айнштайнової теорії відносності полягає в уведенні світової структури: матеріальний світ постає у не-Евклідовому просторі із варіативно викривленим простором; це викривлення пояснюється впливом не сил, а полів (структурні закони світу) — речі слідує у своєму русі природній кривизні простору. Уведення структурних законів всесвіту суттєвим чином позначається насамперед на модифікації відношення між первинними і вторинними якостями: первинні якості, матеріальну річ Айнштайнової природи, не можна представити просто як ідентичне у множині фантомних подій, до наукової формули світу залучається тепер не лише просторова, а й часова «перспектива». «Перспективність» часу в Айнштайновому сенсі суперечить інтуїтивному досвіду часу: феноменологічний час має зберігати наочність послідовності та одночасовості для того, щоб конституювання аспектів тотожної речі і, як наслідок, фантомної події взагалі могло відбутися [Becker, 1923: S. 548]. Згідно ж із головним постулатом Айнштайнової спеціальної теорії відносності, часові відношення між спостерігачами, які

⁸ У частині, що передує аналізу застосування геометрії у класичній фізиці, Бекер демонструє, чому Евклідовий простір можна «розглядати як наочні рамки будь-якого можливого інтерсуб'єктивного світу» [Becker, 1923: S. 497]. Цю тезу він обґрунтовує через порівняння феноменологічних характеристик чуттєвих полів (які є конституентами простору «звичайної, неупередженої людини») та властивостей Евклідового простору за трьома головними параметрами: а) нульова кривизна; б) відкритість; в) тривимірність [Becker, 1923: S. 481–497].

перебувають у русі один щодо одного, визначити неможливо. Фантомна подія, одним із двох сутнісних компонентів якої є візуальне сприйняття, сама має природні умови для свого виникнення — розповсюдження світла. Образний характер речі є, відтак, атрибутом наочної матеріальної речі, але в жодному разі не може бути атрибутом фізичної речі, адже швидкість світла є обмеженою величиною [Becker, 1923: S. 549]. Феноменологічно реінтерпертуючи Айнштайновий постулат: для віддалених спостерігачів, які перебувають у стані спокою один щодо одного, спостережувані події відбуваються як фантомні події, для спостерігачів, які перебувають у відносному русі, спостережувані події більше не можна представити як фантоми: «... при русі спостерігачів матеріальна подія з „образним“ характером, яку можна підмінити фантомною подією, більше не існує» [Becker, 1923: S. 551]. Матеріальна природа Айнштайна ґрунтовно трансформує світ із субстанційної речовості в абстрактне правило зміни координат, яке неможливо представити наочно. Кожна координата являє собою один із «суб'єктивних» аспектів, які за загальним структурним законом складаються в «інтерсуб'єктивний» символічний світ Мінковського як єдність простору і часу [Becker, 1923: S. 552]⁹.

Відтак теорія відносності залишає начебто не так багато для феноменології. Яким чином матеріальний світ, цілковито позбавлений наочності, можна обґрунтувати феноменологічно? Бекер вважає, що феноменологічний аналіз тут може вступити у гру щонайменше у двох аспектах.

(1) Розв'язання проблеми вимірювання, яке пропонує загальна теорія відносності, полягає в інтегруванні нескінченно малих порцій простору-часу, в яких викривленнями простору можна знехтувати, що передбачає контекстуальний вибір наближення і похибки вимірювання. Досвід, отже, відіграє важливу роль у вимірюваннях в парадигмі теорії відносності [Becker, 1923: S. 552–556].

(2) Хоч би як модифікували поняття часу в теорії відносності, один аспект часовості має, на думку Бекера, зберігатися в будь-якій фізичній теорії: часовість має являти собою нескінченну розтягненість від минулого в майбутнє: «Завжди наявні стосунки між минулим і теперішнім, у яких щось ідентичне утримується. Моє „Я“ з моїм живим тілом дає мені ідею того, що утримується (*eines Beharrenden*) („субстанції“) у часі, що здатне „впливати“ з однієї точки простору у простір. Згідно з цією ідеєю ми формуємо замкнені системи фізики, атоми, електрони тощо. Вони мають свою дискретність

⁹ Такого самого висновку доходить Герман Вайль. У праці «Філософія математики і природничої науки» він пише: «Інтуїтивний простір та інтуїтивний час є, відтак, насилу адекватними медіумами, в яких фізика має конструювати зовнішній світ. Від інтуїцій простору і часу слід відмовитися так само, як від чуттєвих якостей як його конструктивних елементів... Те, що залишається, зрештою є символічною конструкцією такого самого виду, як та, яку Гільберт просуває в математиці... Можна сказати, що лише в загальній теорії відносності фізиці вдалося цілком звільнити себе від інтуїтивного простору і часу як способів конструювання об'єктивного світу» [Weyl, 1949: p. 113, 115].

у просторі, у ньому вони одиничні; у часі вони неперервно тривають» [Becker, 1923: S. 558]. Бекер вважає, що «світові лінії» Айнштайнової фізики можна також інтерпретувати як такі, що фундовані у базових феноменологічних відношеннях між простором і часом і особливо у «первинному потоці часу» (*ursprünglichen Zeitflusses*): кожна дотична до світової лінії передбачає у точці дотику «„розщеплення“ світу на час і простір... ця дотична, так само як світова лінія, має визначений напрям: минуле → майбутнє»; розподіл чотирьох координат є відтак не випадковим і феноменологічно обгрунтованим [Becker, 1923: S. 558–559].

Висновки

Попередній огляд мав на меті продемонструвати доцільність і плідність проекту феноменології природничих наук і таким чином підкреслити ту обставину, що феноменологію можна розглядати не лише як предмет натуралізації і, відповідно, не лише як додатковий метод у сучасних міждисциплінарних дослідженнях, але також — з чималою продуктивністю — як теорію та методологію природничо-наукового пізнання¹⁰. Свідченням цієї продуктивності є розвідки Гусерля, особливо у другому та третьому томі «Ідей щодо чистої феноменології та феноменологічної філософії», а також його послідовників Оскара Бекера та Германа Вайля. Феноменологія природничих наук як дослідження розкривається на трьох рівнях:

- (1) феноменологічний аналіз конституції наочної матеріальної природи;
- (2) феноменологічний аналіз конструйованої математичної природи;
- (3) загальне прояснення природничо-наукового знання через ейдетичний аналіз понять і положень.

Наведений вище огляд є тим паче повчальним, якщо ми враховуємо ту обставину, що більшість проектів натуралізації ментального (і це закономірно поширюється на ситуацію з натуралізацією феноменології Гусерля) полягають у його редукції до фізичних процесів і фізичних відношень, які, поєднуючись у комплексні фізичні системи, як стверджують, цілком визначають характер хімічного, а також живого біологічного рівнів. Цей підхід спирається, як зазначає Томас Нейгел, на ортодоксальний матеріалізм і не є обов'язковим теоретичним фундаментом науки [Nagel, 2012: p. 17–18].

Аналіз розвідок у сфері феноменології природничого дослідження продемонстрував, що в підґрунті фізикалізму лежить поняття фізичної природи, що має складну імпліцитно-експліцитну структуру. Ба більше, імпліцитні моменти можуть підлягати феноменологічному проясненню, у результаті чого розкривається щільний зв'язок між феноменологічними і фізичними поняттями природи. Із цього випливає, що визначення понять натуралізму

¹⁰ У більш широкому контексті має йтися про продуктивну спробу обгрунтування наукового пізнання взагалі. Цьому проекту, власне, і присвячено другу та третю книги «Ідей щодо чистої феноменології» Гусерля.

і натуралізації, відповідно, не може відбуватися без застосування феноменологічного методу прояснення наукових понять. Натуралістичний аналіз світу, відтак, передбачає обов'язковість трансцендентально-феноменологічного дослідження пізнання світу.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Becker, O. (1923). Beiträge zur phänomenologischen Begründung der Geometrie und ihrer physikalischen Anwendungen. *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, VI. Band, S. 385–561.
- Gallagher, S., Zahavi, D. (2008). *Phenomenological Mind. An Introduction to Phenomenology and the Cognitive Science*. New York, London, Ontario: Routledge.
- Husserl E. (1952). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. (M. Biemel, Hrsg.) Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1973a). *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. (S. Strasser, Hrsg.) Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1973b). *Ding und Raum. Vorlesungen 1907*. (U. Claesges, Hrsg.) Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1976a). *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die Phänomenologische Philosophie* (2. Auflage Ausg.). (W. Biemel, Hrsg.) Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1976b). Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie. In E. Husserl, & W. Biemel (Hrsg.), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie* (2. Auflage Ausg., S. 314–349). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1976c). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. (K. Schuhmann, Hrsg.) Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1986). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch: Die Phänomenologie und die Fundamente der*. (K.-H. Lembeck, Hrsg.) Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Husserl, E. (2013). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution und Wissenschaftstheorie. Die drei Urtexte mit ergänzenden Texten (1908–1924)*. Dordrecht u.a.
- Kockelmans, J. J., Kisiel, T. J. (1970). Oskar Becker. In J. Kockelmans (Ed.), *Phenomenology and the Natural Sciences* (pp. 117–118). Northwestern University Press.
- Kuhn, T. (1977). Objectivity, Value Judgment and Theory Choice. In T. Kuhn, *The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change* (pp. 320–340). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kuhn, T. (1996). *The Structure of Scientific Revolutions* (3rd edition ed.). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lévinas, E. (1967). La ruine de la représentation. Dans E. Lévinas, *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger* (pp. 127–135). Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Nagel, T. (2012). *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False*. Oxford: Oxford University Press.
- Quine, W. (1951, January). Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, Vol. 60(№ 1), pp. 20–43.
- Roy, J.-M., Petitot, J., Pachoud, B., & Varela, F. (1999). Beyond the Gap: An Introduction to Naturalizing Phenomenology. In J. Petitot, F. Varela, B. Pachoud, & J.-M. (Roy, *Naturalizing*

- Phenomenology: Issues in Contemporary Phenomenology and Cognitive Science* (pp. 1–83). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Ströker, E. (1997). Edmund Husserl's Phenomenology as Foundation of Natural Science. In E. Ströker, *The Husserlian Foundations of Science* (pp. 169–186). Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Weyl, H. (1949). *Philosophy of Mathematics and Natural Science*. Princeton: Princeton University Press.

Статтю одержано / Received 23.09.2017

Андрій Вахтель

ЩОДО ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ПРИРОДНИЧОЇ НАУКИ

У центрі розгляду цієї статті — спроба Оскара Бекера, учня Едмунда Гусерля і математика, здійснити феноменологічне обґрунтування класичної і неklasичної (Айнштейнської) фізики та фізичного застосування геометрії. Цю спробу Бекер здійснював на ґрунті Гусерлевого ретельного аналізу феноменологічної конституції матеріальної природи (опублікованого в «Ідеях II»), а також його загального методу феноменологічного прояснення наукових понять і положень (викладеного в «Ідеях III»), які також розглядає автор цієї статті. Метою статті є демонстрація того, як імпліцитні положення фундаментального характеру входять до системи природничонаукового знання і як ці положення піддаються феноменологічному проясненню.

Ключові слова: феноменологія, природнича наука, натуралізм, матеріалізм, феноменологічна конституція, математична конструкція, Едмунд Гусерль, Оскар Бекер

Andrii Vakhtel

ON THE PHENOMENOLOGY OF NATURAL SCIENCE

An attempt of Oscar Becker, an Edmund Husserl's student and mathematician, of the phenomenological substantiation of the classical and non-classical (Einsteinian) physics and physical applications of geometry is the focus of interest of this article. Becker carried through his attempt basing on Husserl's thorough analysis of the phenomenological constitution of material nature (published in *Ideen II*), as well as his general method of phenomenological clarification of scientific concepts and statements (set forth in *Ideen III*), which are also examined by the author of the article. The article purpose is to demonstrate how the implicit statements of the fundamental nature constitute a part of the system of knowledge in natural sciences and how these statements are subject to phenomenological clarification.

Keywords: phenomenology, natural science, naturalism, materialism, phenomenological constitution, mathematical construction, Edmund Husserl, Oskar Becker

Вахтель, Андрій — магістр філософії, аспірант кафедри теоретичної та практичної філософії філософського факультету КНУ ім. Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів — феноменологія, епістемологія, проблеми філософського перекладу.

Vakhtel, Andrii — master of philosophy, postgraduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sphere of research: phenomenology, epistemology, problems of philosophical translation.
